

КІРОВОГРАДСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Рембецька Ольга Віталіївна

УДК 811.161.2'81' 373.611

ВЗАЄМОДІЯ СЛОВОТВОРЧИХ ЗАСОБІВ ІЗ
СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЮ ФУНКЦІЄЮ
СУБ'ЄКТА

Спеціальність 10.02.01 – українська мова

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Кіровоград – 2004

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі української мови та соціолінгвістики Херсонського державного університету, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – доктор філологічних наук, професор
Городенська Катерина Григорівна,
Інститут української мови НАН України,
провідний науковий співробітник.

Офіційні опоненти – доктор філологічних наук, професор
Ожоган Василь Михайлович,
Кіровоградський державний педагогічний університет
імені Володимира Винниченка,
проректор з науково-педагогічної роботи;

кандидат філологічних наук, доцент
Юносова Валентина Олександрівна,
Бердянський державний педагогічний університет,
декан філологічного факультету.

Провідна установа – Національний педагогічний університет
ім. М.П.Драгоманова, кафедра української мови,
Міністерство освіти і науки України, м. Київ

Захист відбудеться “24” червня 2004 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 23.053.01 у Кіровоградському державному педагогічному університеті імені Володимира Винниченка за адресою: 25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1, зал засідань.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (25006, м. Кіровоград, вул. Шевченка, 1).

Автореферат розіслано “22” травня 2004 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Кухар О.О.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В українській дериватології помітно активізувався функціональний підхід до вивчення похідних одиниць. Він посприяв увиразненню зв'язків між словотворчими афіксами, виявленню меж їхнього функціонального зближення, проте не вичерпав до кінця проблему взаємодії словотворчих засобів, яку пов'язують здебільшого із словотвірною синонімією або словотвірною варіантністю.

Словотвірна синонімія в дослідженнях українських лінгвістів поставала в різних аспектах: у суто теоретичному – як явище словотворення, тип відношень і між словотворчими афіксами, і між спільнокореновими дериватами (І.І.Ковалик, В.В.Грещук, К.Г.Городенська, Т.А.Івасишина), у зіставному, словотвірно-лексикологічному, що встановлює співвідношення словотвірної і лексичної синонімії (І.І.Ковалик, Л.О.Родніна, В.В.Грещук), у функціонально-синтаксичному, який уможливив об'єднання словотворчих суфіксів та префіксів на спільній семантичній основі у функціонально-семантичні поля (О.К.Безпояско, К.Г.Городенська), у прикладному, що передбачає визначення словотвірних синонімів з-поміж дериватів певної частиномовної належності (В.В.Грещук, Т.П.Вільчинська, І.Т.Вербовська) та ін.

Помітною є спроба протиставити словотвірну синонімію іншому явищу – словотвірній варіантності. Теоретично виокремити ці два поняття намагалася В.Д.Семиряк, але фактично вона ототожнила словотвірні варіанти із спільнокореновими словотвірними синонімами. Найновіші дисертаційні дослідження засвідчують прагнення розмежувати словотвірну синонімію і словотвірну варіантність на матеріалі конкретних спільнокоренових одиниць, зокрема іменників (Т.П.Вільчинська) та прикметників (І.Т.Вербовська).

Незважаючи на активізацію досліджень із словотвірної синонімії та словотвірної варіантності, проблема взаємодії словотворчих засобів залишається однією з найдискусійніших. Функціональний паралелізм словотворчих афіксів є визначальною рисою словотвірної системи української мови. Суть його полягає в тому, що на вираженні більшості словотвірних значень спеціалізується кілька або ціла низка суфіксів. Взаємодіють ті суфікси, які, поєднуючись з тими самими твірними основами чи навіть з основами тієї самої частиномовної належності, виражають спільне словотвірне значення. Найповніше, найширше вона виявлена між суфіксами із семантико-синтаксичною функцією суб'єкта, що й зумовило вибір теми дисертаційного дослідження. Її актуальність зумовлена також процесами унормування сучасної української літературної мови, що активізувалися в останнє десятиліття ХХ ст., а також потребою зберегти ідентичність нових слів, передусім нових термінів, що створюються на національній основі, властивим українській мові словотвірним типам.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертаційного дослідження тісно пов'язана з комплексною науковою темою “Закономірності розвитку мови та мовленнєвої діяльності”, над якою працює кафедра української мови та соціолінгвістики Херсонського державного університету.

Мета роботи. Спираючись на здобутки сучасної української дериватології, простежити взаємодію словотворчих суфіксів, що виражають семантико-синтаксичну функцію суб'єкта, подати практичні рекомендації щодо їх використання.

Для досягнення цієї мети розв'язано такі **завдання** :

- 1) обґрунтовано теоретичні засади функціональної взаємодії словотворчих засобів із семантико-синтаксичною функцією суб'єкта;
- 2) з'ясовано семантичну специфіку діяча і носія стану та особливості їхньої словотвірної реалізації;
- 3) встановлено потенціал корелятивних словотворчих суфіксів на позначення діяча і носія стану;
- 4) визначено причини та межі взаємодії словотворчих суфіксів із спільною твірною основою;
- 5) розмежовано синонімічні й варіантні відношення між словотворчими суфіксами іменників на позначення діяча та носія стану;
- 6) вказано на синонімічні та псевдосинонімічні відношення між словотворчими суфіксами агентивних іменників;
- 7) виявлено основні тенденції в розвитку синонімії та варіантності словотворчих суфіксів іменників – назв діяча та носія стану;
- 8) подано рекомендації про доцільність вживання синонімічних і варіантних іменникових суфіксів, урахувавши нові тенденції їхнього функціонування в сучасній українській літературній мові.

Об'єктом дослідження є словотворчі суфікси із семантико-синтаксичною функцією суб'єкта дії та суб'єкта стану.

Предметом вивчення є функціональна взаємодія суфіксів спільнокореневих іменників, що означають суб'єкта дії та суб'єкта стану.

Для розв'язання поставлених завдань використано описовий та зіставний методи.

Джерела фактичного матеріалу. Роботу виконано на матеріалі суфіксальних іменників сучасної української літературної мови на позначення осіб. Джерелами їх добору слугували: Словник української мови (К.: Наук. думка, 1970–1980.–Т.І–ХІ), Словник синонімів української мови (К.: Наук. думка, 1999.–Т.І; 2000.–Т.2), Орфографічний словник української мови (К.: Довіра, 1999), Український орфографічний словник (К.: Довіра, 2002), Великий зведений орфографічний словник сучасної української лексики (Київ; Ірпінь: Перун, 2003), словники мови письменників, різножанрові твори українських поетів та прозаїків кінця ХІХ–ХХ ст., переклади творів зарубіжних авторів; частину матеріалу почерпнуто з

наукового та розмовного мовлення, а також із публіцистики. Використано матеріали Лексичної картотеки Інституту української мови НАН України.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що в ній уперше в українській дериватології комплексно проаналізовано проблему множинної словотвірної реалізації семантико-синтаксичної функції суб'єкта, синонімії та варіантності іменникових словотворчих суфіксів, встановлено межі функціонального зближення співвідносних словотворчих суфіксів, простежено динаміку словотвірної норми в системі найменувань осіб, виявлено специфіку кореляцій словотворчих афіксів на позначення діяча і носія стану.

Теоретичне значення дослідження полягає в тому, що запропоновані принципи аналізу взаємодії словотворчих суфіксів у межах семантико-синтаксичної функції суб'єкта збагачують теоретичну дериватологію та лексикологію, передусім у питаннях про критерії розмежування словотвірної і лексичної синонімії, словотвірної синонімії та словотвірної варіантності. Висновки й узагальнення проведеного дослідження сприяють глибшому пізнанню проблеми змісту і форми в словотворі, асиметрії їх співвідношення щодо словотворчих суфіксів.

Практична цінність одержаних результатів виявляється в тому, що вони можуть бути використані для написання підручників і навчальних посібників із словотвору сучасної української мови, для укладання нових словотвірних словників, у читанні теоретичних спецкурсів з дериватології та синтаксису, для написання курсових і дипломних робіт, довідково-рекомендаційних видань з культури українського мовлення.

Апробація роботи. Основні теоретичні положення дисертації дослідження апробовані в повідомленнях “Взаємодія словотворчих суфіксів -ар та -ник на позначення діяча в сучасній українській мові” на Всеукраїнській науковій конференції “Українська мова і література: історія, сучасний стан, перспективи розвитку” (Херсон, 2001), “Взаємодія словотворчих засобів у найменуваннях осіб за професією та видом виконуваної дії” на Міжнародній науковій конференції “Функціонування мовних одиниць у художньому і публіцистичному мовленні” (Херсон, 2001), “Взаємодія словотворчих засобів у назвах осіб за локативною ознакою” на Всеукраїнській науковій конференції “Лексико-граматичні категорії у функціональному аспекті” (Херсон, 2002), “Взаємодія словотворчих засобів у найменуваннях осіб за фахом” на Всеукраїнській науковій конференції “Актуальні проблеми дескриптивної лінгвістики” (Херсон, 2003).

Публікації. Основні положення дослідження висвітлено в семи статтях, надрукованих у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел, що нараховує 227 найменувань. Загальний обсяг дисертації 175 сторінок, основна частина – 152 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У “Вступі” обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано мету, об’єкт, предмет та завдання, визначено його новизну, теоретичну і практичну цінність одержаних результатів, окреслено джерела ілюстративного матеріалу.

У першому розділі “*Проблема словотвірної синонімії та словотвірної варіантності в українському мовознавстві*” проаналізовано основні підходи до витлумачення понять словотвірної синонімії і словотвірної варіантності в українському мовознавстві, вказано на безпідставність кваліфікації спільнокореневих синонімів як словотвірних варіантів, визначено авторську позицію в розподілі спільнокореневих іменників з різними суфіксами на словотвірні синоніми і словотвірні варіанти.

У сучасному мовознавстві відомі різні підходи до витлумачення понять “словотвірна синонімія” і “словотвірні синоніми”. Принципово вони розрізняються лише в одному: яким одиницям властиві синонімічні відношення: лише словотворчим афіксам чи словотворчим афіксам і похідним словам (дериватам). Від цього залежить обсяг поняття “словотвірні синоніми”. Відповідно воно може збігатися із словотвірними афіксальними синонімами, що є результатом синонімії словотворчих афіксів, або ж охоплювати, крім них, словотвірні синоніми-слова, у зв’язку з чим постає проблема межі між словотвірною і лексичною синонімією.

Уперше словотвірну синонімію теоретично обґрунтував І.І.Ковалик на матеріалі іменників слов’янських мов. У його концепції словотвірної синонімії основний тип становила суфіксальна синонімія, або синонімія словотворчих суфіксів. Згодом І.І.Ковалик розширив поняття словотвірної синонімії, додавши, що вона властива й словотвірним компонентам похідних слів – афіксам (суфіксам і префіксам) та кореням. Це дало йому підстави виокремити кореневі, суфіксальні та префіксальні словотвірні синоніми. Словотвірні афіксальні синоніми він визначив як ряди різнозвучних афіксів (суфіксів та префіксів) з однаковим (спільним) словотвірним значенням.

Після нього до проблем словотвірної синонімії звернулася Л.О.Родніна у зв’язку з вивченням лексичної синонімії, зокрема синонімічних відношень між спільнокореневими іменниками з різними словотворчими афіксами.

Спеціальним дослідженням синонімії словотворчих суфіксів та префіксів в українській мові є дисертаційна праця Т.А.Івасишиної “Синонімія словотворчих афіксів” (Київ, 1999). У ній уперше в українській дериватології ґрунтовно проаналізовано синонімію словотворчих суфіксів і префіксів іменників, прикметників і дієслів. Синонімічними є афікси, що виражають спільне словотвірне значення, поєднуючись з твірною основою тієї самої частини мовної належності. Виявлені типи синонімічних відношень між словотворчими афіксами дали змогу окреслити межі синонімічних рядів, утворених іменниковими, прикметниковими та дієслівними словотворчими суфіксами і префіксами.

На відміну від Т.А.Івасишиної Т.П.Вільчинська вважає, що словотвірні синоніми – це передусім деривати, а не афікси, і зараховує до них спільнокореневі похідні, які мають тотожні або близькі лексичні й словотвірні значення та утворені за допомогою однофункційних афіксів.

Проаналізувавши співвідношення спільнокореневих прикметників української мови, І.Т.Вербовська зробила висновок про двоплановий (дворівневий) характер синонімії в межах системи словотвору, що словотвірними синонімами можуть бути і словотворчі афікси, і спільнокореневі похідні.

У деяких науково-довідкових виданнях, зокрема в “Словнику лінгвістичних термінів. Словотвір і морфеміка” З.С.Сікорської, термін “словотвірні синоніми” рекомендовано вживати на позначення і дериватів, і афіксів, і навіть словотвірних типів.

У сучасній лінгвістиці словотвірні синоніми протиставляють передусім словотвірним варіантам. Поняття словотвірного варіанта в українській дериватології ґрунтується на дефініції варіанта, що, як відомо, означає видозміну мовної одиниці в певному аспекті (фонемному, морфемному, щодо місця наголосу, парадигми відмінювання, порядку слів і т.ін.), яка не порушує принцип її тотожності. Відповідно словотвірними варіантами треба вважати модифікації форми того самого деривата в межах спільного словотвірного значення. Виконані дослідження засвідчують, що їхні автори, задекларувавши це визначення словотвірних варіантів, насправді відносять до них спільнокореневі слова з тотожним лексичним і словотвірним значеннями, але з різними словотворчими афіксами на зразок *вивезення* і *вивіз*, *лимоновий* і *лимонний*, *вівчарювати* і *вівчарити* й под., тобто ті деривати, що є результатом паралельних словотвірних актів на основі тієї самої твірної основи. По суті, словотвірні варіанти ототожнено з одним із різновидів словотвірних синонімів – спільнокореневих слів з різними словотворчими афіксами, що повністю збігаються за своїми словотвірними та лексичними значеннями.

В українській дериватології такий підхід до словотвірної варіантності вперше зреалізувала В.Д.Семиряк у своїй кандидатській дисертації “Словотворчі варіанти в сучасній українській мові” (Запоріжжя, 1972).

В інших дослідженнях автори подають конкретні приклади словотвірних варіантів або варіантних словотворчих афіксів, але не торкаються теоретичних аспектів словотвірної варіантності. Проте на основі цих конкретних прикладів не можна чітко окреслити обсяг поняття “словотвірні варіанти”, тому що досі однозначно не з’ясовано питання, у чому полягає суть видозміни форми деривата: вона стосується і форми твірної основи, і форми словотворчого афікса чи тільки форми такого афікса. Ми вважаємо, що в словотвірних варіантах видозмінюється насамперед форма словотворчого афікса, причому вона повинна бути видозміненою щодо форми базового словотворчого афікса у межах того самого словотвірного значення, як, наприклад, **-ець** та **-івець**, пор.: *беркутець* і *беркутівець*,

змонець і *змонівець*. Отже, словотвірні варіанти – це спільнокореневі одиниці, що передають те саме поняття, розрізняються формою словотворчих афіксів у межах спільного словотвірного значення та є формами тієї самої одиниці.

Спеціальних теоретичних праць, присвячених розмежуванню словотвірної синонімії і словотвірної варіантності, в українській дериватології немає. Останнім часом дослідники роблять спробу визначити співвідношення цих понять на матеріалі певної частиномовної належності. Одну з таких спроб презентовано в дисертаційному дослідженні “Словотвірна синонімія і словотвірна варіантність прикметників української мови” І.Т.Вербовської (Львів, 2001).

Щодо розмежування словотвірних синонімів і словотвірних варіантів аргументованим видається міркування О.О.Тараненка про те, що утворення, які є результатом паралельних словотвірних актів на базі однієї твірної основи більше підстав відносити до однокоренових синонімів. Таку позицію займаємо і ми у своєму дисертаційному дослідженні. Спільнокореневі іменники з тотожними та близькими значеннями поділяємо на дві групи: 1) словотвірні синоніми, що постали внаслідок приєднання до тієї самої твірної основи різних спільнофункційних словотворчих суфіксів; 2) словотвірні варіанти, що розрізняються видозміною словотворчого суфікса, причому такою, що не порушує принцип тотожності слова. Словотвірні синоніми значно переважають над словотвірними варіантами. Саме на матеріалі словотвірних спільнокоренових синонімів і обмежено – словотвірних варіантів виконано дослідження взаємодії різних спільнофункційних (рівнозначних) суфіксів іменників – суфіксів, що кваліфікують суб’єкта дії та суб’єкта стану.

У другому розділі “*Функціональна взаємодія іменникових словотворчих суфіксів на позначення суб’єкта дії*” встановлено семантичну диференціацію суб’єкта, визначено потенціал словотворчих суфіксів із семантико-синтаксичною функцією суб’єкта дії, поділено їх на групи залежно від характеру семантичної функції акцентованого аргумента, проаналізовано функціональну взаємодію формантів кожної групи, подано рекомендації щодо вживання найорганічніших для української мови словотворчих суфіксів.

Залежно від характеру семантичної функції акцентованого компонента виокремлено такі типи іменникових суфіксів: 1) суфікси на позначення діяча з акцентуванням власне дії; 2) суфікси на позначення діяча з акцентуванням об’єкта дії; 3) суфікси на позначення діяча з акцентуванням результату дії; 4) суфікси на позначення діяча з акцентуванням знаряддя і засобу дії; 5) суфікси на позначення локалізованого діяча.

Серед іменникових суфіксів на позначення діяча з акцентуванням власне дії встановлено функціональну взаємодію суфіксів **-ач**, **-ник** та **-льник** як основних виразників значення “особа – виконавець певної дії, що є для неї професійним заняттям, видом діяльності тощо”, вказано на їхню рівноправність у межах цього значення, що спричинило сполучуваність цих суфіксів з багатьма спільними основами дієслів, пор.: *викривач* –

викривальник, доглядач – доглядальник – доглядник, підглядач – підглядник, перетворювач – перетворник, переслідувач – переслідник, передражнювач – передражник, розтирач – розтиральник, спостерігач – спостережник та ін. Проте суфікс **-ач** як формант, що становить національну специфіку іменникового словотвору, виявляє тенденцію до переважного вжитку над двома іншими суфіксами і лише в деяких спільнокореневих іменниках він поступився своєю вживаністю перед суфіксом **-льник**, напр.: *оббивальник – оббивач*. Дедалі ширшому використанню суфікса **-ач** замість **-ник** сприяло те, що він, поєднуючись з основами дієслів недоконаного виду, виразніше передає постійність дії, що сприяє сприйманню її як професійного заняття особи.

У сучасній українській мові вживається чимала кількість тотожних за значенням іменників із суфіксами **-льник** та **-ник**, утворених від спільної дієслівної основи, пор.: *розливальник – розливник, розкроювальник – розкрійник, розточувальник – розточник* та ін. У найновіших дослідженнях із словотвірної синонімії та варіантності, що узагальнюють спостереження за їхнім вживанням, констатовано, що суфікс **-льник** дедалі активніше розширює сферу свого використання в утворенні назв осіб, які виконують певну дію в якомусь виробничому циклі, тобто про його функціональну спеціалізацію, підтримувану наявністю в українській мові прикметників на **-льний** із значенням спеціалізації. Незважаючи на це межі його вживання, порівняно із суфіксами **-ник** та **-ач**, вужчі, бо він, як уже зазначалося, є спеціалізованим засобом творення лише назв осіб – виконавців певної дії у виробничому циклі, тоді як два інші суфікси вживаються передусім як засоби творення назв осіб за процесуальною ознакою, що стосується переважно невиробничої сфери. Отже, використання суфіксів **-льник**, **-ник** залежить передусім від позамовного чинника, зокрема від того, у якій сфері – виробничій чи невиробничій – працюватиме особа.

На початкових етапах становлення словотвірної системи української мови функціонально перетиналися суфікси **-ник** і **-щик/-чик**, що засвідчують утворені за їхньою допомогою спільнокореневі іменники на позначення особи діяча. Пізніше спостерігаємо тенденцію до активізації іменників із суфіксом **-ник** і втрату продуктивності суфіксом **-щик/-чик**. У ХХ ст. екстралінгвістичні чинники, передусім офіційне орієнтування на російську деривацію, намагання уодноманітнити словотвірні процеси в російській та українській мовах, спричинили функціонування в 50-70-х рр. значної кількості іменників на **-щик/-чик**, які істотно потіснили у вжитку питомі іменники на **-ник**. У 90-х рр. в українську літературну мову почали знову повертатися органічніші для неї іменники із суфіксом **-ник**. Тому правомірно говорити не про природну взаємодію цих суфіксів у ХХ ст., а про їхню спровоковану конкуренцію. Доказом цього є те, що іменники на **-щик/ -чик** було перенесено на ґрунт української мови насамперед через засоби масової інформації, незважаючи на те що в ній були питомі іменники на **-ник**.

Своєрідний різновид взаємодії словотворчих суфіксів, що характеризують діяча за акцентованою дією, спостерігаємо в тих парах спільнокорених іменників, один із яких має у своєму складі суфікс **-тель**. Цю своєрідність спричинили історичні фактори, передусім книжне походження згаданого форманта, через яке він не міг увійти до широкого загального вжитку української літературної мови, орієнтованої на живу народну мову. Саме це зумовило пошуки для нього некнижних функціонально-семантичних еквівалентів серед органічних для української мови словотворчих суфіксів. Такими стали суфікси **-ач**, **-ник**, **-льник**, які в різні періоди її розвитку замінювали його у складі багатьох дериватів, унаслідок чого сформувалися відмінні за функціонально-стильовою належністю спільнокореневі різносуфіксні іменники, пор.: *наглядач* – *наглядатель*, *примирник* – *примиритель*, *шанувальник* – *шануватель* та ін.

Порівняно недавно віддієслівні іменники на **-ач** і співвідносні з ними субстантивовані активні дієприкметники теперішнього часу на **-ючий** кваліфікували як тотожні за значеннями, взаємозамінні одиниці, що розрізняються лише своїми синтаксичними особливостями, передусім формою залежного від них іменника. Типовими прикладами таких пар були *завідувач* і *завідуючий* та *командувач* і *командуючий*, у яких іменник на **-ач** вимагав форми родового відмінка, а субстантивовані дієприкметники на **-ючий** – форми орудного відмінка. З початку 90-х рр. ХХ ст., коли почався перегляд норм української літературної мови, до офіційного вжитку рекомендовано повернути віддієслівні іменники на **-ач** на позначення осіб за професією та видом діяльності замість широкоживаних на той час субстантивованих активних дієприкметників теперішнього часу із суфіксом **-юч-**. Основною причиною цього повернення послугувало те, що активні дієприкметники теперішнього часу не типові для граматичного ладу української мови. На сьогодні віддієслівні агентиви на **-ач** увійшли до активного вжитку, проте в найновіших орфографічних словниках, як і раніше, подають крім них і субстантивовані дієприкметники теперішнього часу на **-ючий**, зокрема *завідувач* і *завідуючий*, *командувач* і *командуючий* та ін. Зафіксована словниками паралельність іменників із суфіксом **-ач** і субстантивованих дієприкметників на **-ючий** не сприяє абсолютному утвердженню органічніших для української мови агентивів із суфіксом **-ач**.

Залишилися поодинокі випадки спільнокорених утворень із суфіксами **-ій** та **-льник** або **-яр**, що є наслідками колишньої взаємодії цих суфіксів, бо обидва іменники наявних пар уже перебувають у пасивному словнику сучасної української літературної мови, пор.: *возій* – *возильник*, *колій* – *коільник*, *голій* – *голяр*. В активному вжитку залишилася лише пара *носій* – *носильник*, але її компоненти збігаються лише в одному лексичному значенні – “той, хто переносить багаж пасажирів на вокзалах, пристанях тощо”, бо *носій* розвинув ще двоє своїх лексичних значень.

Не виявляють активної взаємодії форманти іншомовного походження з власне українськими суфіксами.

У порівняно невеликому наборі словотворчих суфіксів на позначення діяча з акцентуванням об'єкта дії кілька з них є рівноправними у вираженні такого різновиду суб'єктного значення, як “фахівець, дослідник чого-небудь, учений, що спеціалізується на вивченні чого- або кого-небудь”. Серед них суфікси **-іст/-ист**, **-ік/-ик** та суфіксоїди **-знавець**, **-лог**. Спільнокореневих утворень із цими суфіксами в українській мові вживається небагато, що зумовлено їхнім закріпленням за певними науковими сферами, традицією використання і т. ін. Найуживанішим з-поміж згаданих словотворчих афіксів є суфікс **-іст/-ист**. Донедавна йому надавали перевагу, утворюючи нові назви фахівців. Проте тенденція до активного залучення в словотворенні питомих українських засобів спричинила дедалі ширше використання суфіксоїда **-знавець**, особливо в найменуваннях фахівців, що спеціалізуються на вивченні творчості певного письменника, композитора тощо або якоїсь країни, пор.: *шевченкознавець*, *франкознавець*, *лесеукраїнознавець*, *котляревськознавець*, *китаєзнавець*, *японознавець*. Саме з цим суфіксоїдом функціонально перетнувся суфікс **-іст/-ист**, що засвідчують спільнокореневі утворення на зразок *довженкіст* і *довженкознавець*, *пушкініст* і *пушкінознавець*, *китаїст* і *китаєзнавець*, *японіст* і *японознавець*. Їхня взаємодія в останні роки виявляє тенденцію до переважного використання суфіксоїда **-знавець**, якщо він не порушує милозвучності нового іменника, пор.: *арабознавець*, *українознавець*, *сходознавець* та ін. Це зумовлено загальною тенденцією до переважного вживання національних словотворчих засобів у творенні нових лексичних одиниць, актуалізованою в умовах незалежної Української держави.

У межах суб'єктної семантико-синтаксичної функції, що уможливило появу назв діяча за акцентованим результатом виконуваної ним дії, найактивніше й найпослідовніше взаємодіють суфікси **-ар/-яр** та **-ник/-івник**, що засвідчують спільнокореневі іменники з цими суфіксами. Більшість із них немає обмежень у своєму використанні. Зробити такий висновок дає підстави їхня паралельна фіксація в Словнику української мови та в третьому виданні Українського орфографічного словника (К: Довіра, 2002), пор.: *цегляр* – “робітник, який виготовляє цеглу” і *цегельник* – “те саме, що цегляр” [СУМ, XI: 191–192; УОС: 959]; *килимар* – “майстер, що виробляє килими” і *килимник* – “те саме, що килимар” [СУМ, IV: 149; УОС: 345]; *кожухар* – “майстер, що виготовляє кожухи” і *кожушник* – “те саме, що кожухар” [СУМ, IV: 149; УОС: 354]. Проте слід зауважити, що не всі пари спільнокореневих іменників із суфіксами **-ар/-яр** та **-ник/-івник** у сучасній українській мові є абсолютно рівноправними, у деяких із них один компонент уже звузив сферу свого вживання.

Словотвірним аналогом цих суфіксів донедавна вважали дієслівний суфіксоподібний компонент **-вод**, який визначав осіб, що спеціалізуються на вирощуванні чого- або кого-небудь: *буряковод*, *кукурудзовод*, *собаковод*. Кваліфікувати його як синонім суфіксів **-ник/-івник**, **-ар/-яр** немає підстав, бо він був штучно перенесений до українського іменникового словотвору з

російської мови, що спровокувало конкуренцію між ними. У 90-х рр. минулого століття іменники на **-вод** із значенням спеціалізації визнано ненормативними і вилучено з ужитку. Їх не подають нові орфографічні словники української мови. Замість них знову активно вживаються іменники із суфіксами **-ник/-івник** та **-ар/-яр**, які відповідають її словотвірним нормам, пор.: *буряківник, овочівник, бавовняр, коняр* тощо.

У порівняно невеликому наборі словотворчих суфіксів на позначення діяча з акцентуванням знаряддя і засобу дії найактивнішим щодо проникнення у функціональні сфери інших суфіксів є суфікс **-ник**. Ним намагаються витіснити з українського вжитку іншомовний суфікс **-ер**, що потрапив туди у складі деяких запозичених іменників. Це засвідчує іменник *гарпунник*, що конкурує з іменником *гарпунер*. Обидва вони зафіксовані словниками та Лексичною картотекою Інституту української мови НАН України. Проте уживанішим досі залишається іменник із суфіксом **-ер**.

Кілька спільнокореневих пар із суфіксами **-ник** та **-ар**, що поєднуються з акцентованими коренями інструментальної семантики, засвідчують, що утворення на **-ар** лишилися в нормативному вжитку, а на **-ник** вийшли за його межі. Так, зокрема, *сопілкар* (той, хто грає на сопілці), *трембітар* (той, хто грає на трембіті) є нормативними лексичними одиницями, тоді як *сопільник, трембітанник* з тим самим словотвірним і лексичним значеннями мають статус діалектних.

У межах іменникових суфіксів – виразників значення локалізованого діяча не виявлено активної взаємодії словотворчих засобів. Функціонально перетинаються лише суфікси **-іст** та **-ник** в іменниках *штабіст* і *штабник* зі значенням “штабний офіцер, працівник штабу”, про що переконливо свідчить їхнє паралельне вживання в творах українських письменників. Незважаючи на це уживанішим є іменник *штабник*, бо для його утворення використано органічніший для української мови суфікс **-ник** із суб’єктною семантико-синтаксичною функцією.

У третьому розділі “*Особливості функціональної ідентичності іменникових словотворчих суфіксів на позначення суб’єкта стану*” з’ясовано семантичну специфіку носія стану та його відмінності від діяча (виконавця дії), встановлено потенціал корелятивних словотворчих суфіксів, визначено межі та причини їхньої взаємодії, вказано на особливості функціональної взаємодії іменникових суфіксів на позначення суб’єкта стану.

Свою специфіку має суб’єкт стану, кваліфікований за акцентованою непередкатною ознакою. Суть її полягає в тому, що кореневу морфему іменників, які його називають, формують непередкатні компоненти з такими семантико-синтаксичними функціями, яких немає серед функцій акцентованих непередкатних компонентів, що потрапили в позицію кореневої морфеми іменників – назв суб’єкта дії. Це – непередкатні компоненти із семантико-синтаксичною функцією об’єкта ототожнення (ідентифікації), породжені предикатами тотожності, та семантичною функцією композитива, залежні від предикатів включення. Кореневу частину іменників – назв

суб'єкта дії можуть заповнювати, як уже зазначалося, непредикатні компоненти із семантико-синтаксичними функціями об'єкта дії, результату дії, знаряддя, засобу дії та локатива, що вказує на місце локалізації дії.

Функціональна взаємодія іменникових суфіксів, що називають осіб за їхніми зовнішніми ознаками, виявляє свої особливості: 1) з акцентованою предикатною ознакою може поєднуватися від двох до п'яти-шести словотворчих суфіксів, що спричинило довгі ряди спільнокореневих іменників з тим самим словотвірним і лексичним значенням; 2) ці суфікси перебувають у відношеннях повної функціональної ідентифікації, тобто вони семантично рівноправні, взаємозамінні; 3) словотвірна функція таких суфіксів невіддільна від їхньої експресивної функції.

Домінанту назв осіб за зовнішніми ознаками становлять назви людей за гіпертрофованим органом їхнього тіла. Цей семантичний різновид носіїв якісної ознаки найбільшою мірою виявляє його характерну функціональну рису – здатність акцентованого предикатного компонента на означення збільшеного органу людського тіла поєднуватися з великою кількістю словотворчих суфіксів – рівнозначних виразників функції суб'єкта стану. Два з цих суфіксів є спільними для всіх назв органів людського тіла, що дає підстави визнати їх ширше вживаними. До них належать суфікси **-ань** та **-ач**, пор.: *вухань, вухач; головань, головач; губань, губач; зубань, зубач; лобань, лобач; пузань, пузач; щокань, щокач* та ін.

Іменники, що вказують на зріст людини, об'єднані в три ряди спільнокореневих утворень, один з яких характеризує людину високого, два інших – людину низького зросту. Перший ряд сформовано на основі акцентованого предиката якості, вираженого прикметником *здоровий*, значення “високий на зріст” якого пов'язане із значенням “міцної будови, сильний, дужий”. Він налічує 6 спільнокореневих іменників, утворених за допомогою суфіксів **-ань** (*здоровань*), **-як** (*здоров'як*), **-яг(-а)** (*здоров'яга*), **-ил(-о)** (*здоровило*), **-ул(-я)** (*здоровуля*), **-к(-о)** (*здоровко*). Усі ці спільнокореневі суфіксальні іменники на означення високої на зріст, міцної будови людини є стилістично маркованими, розмовними, одиницями, що розрізняються лише за ступенем свого використання. Найуживанішими з-поміж них є іменники *здоровань, здоров'як, здоров'яга* та *здоровило*.

У формуванні двох рядів спільнокореневих іменників, що є назвами людини низького зросту, використано предикативні прикметники *короткий* і *куций*, що репрезентують ознаку акцентованого предиката якості базової реченневої структури. На противагу попередньому, ці ряди мають менше іменників, крім того, для їх утворення взято деякі інші суфікси. Із коренем *корот-* прикметника *короткий*, що виражає значення “невисокий, низький”, в українській мові вживається три рівнозначних іменники: *коротун, коротяк* та *коротай*, оформлених за допомогою суфіксів **-ун**, **-як** та **-ай**. Усі вони є стилістично маркованими одиницями, співвідносними з розмовним та художнім стилями, що розрізняються за ступенем свого вживання.

Найуживанішим з-поміж них є іменник *коротун*, два інших стали рідковживаними.

Спільнокореневих іменників, які визначають людей за конфігурацією їхнього тіла, в українській мові небагато, що дає підстави констатувати обмежену взаємодію словотворчих суфіксів, які реалізують функцію носіїв цієї зовнішньої ознаки. Серед них ті іменники, що вказують на надмірну повноту тіла людини або викривлення хребта чи грудної клітки. Вони формують дво-, трикомпонентні ряди рівнозначних одиниць. За ознакою надмірної повноти тіла людей характеризують дві пари паралельних утворень: *товстун* і *товстюх* та *гладун* і *гладій*. Для називання людей, характерною особливістю конфігурації тіла яких є викривлення хребта або грудної клітки, в українській мові вживається три рівнозначних іменники: *горбань*, *горбач* та *горбун*. Ці три іменники функціонально рівноправні, що засвідчує паритетні відношення між суфіксами **-ань**, **-ач** та **-ун**.

Спільнокореневі іменники, що кваліфікують людей за такою якістю їхнього зовнішнього вигляду, як краса, неоднорідні. Одні з них вказують на вродливу зовнішність людини, інші – на неестетичність певної частини її тіла. До перших належать іменники чоловічого роду *красень*, *красунь*, *красун*, *красюк*, утворені за допомогою суфіксів **-ень**, **-унь**, **-ун**, **-юк**. Ці суфікси рівноправні семантично, тобто як виразники семантико-синтаксичної функції носія згаданої якості. Розрізняються вони сферою свого вживання: іменники із суфіксами **-ень** та **-унь** можуть функціонувати в усіх стилях сучасної української літературної мови, причому уживанішим з-поміж них є утворення на **-ень**, а іменники із суфіксами **-ун**, **-юк** – це територіально обмежені, діалектні одиниці. Для називання носіїв другої ознаки в українській мові вживається два ряди спільнокореневих іменників, пов'язаних синонімічними відношеннями. Це – *кудлай*, *кудлань*, *кудлач*; *патлай*, *патлань*, *патлач* і *чубань*, *чубач*, *чубай*, *чубар*, *чубко*. Від назв попереднього ряду їх відрізняє висока експресивність, що зумовлено експресивністю лексичних значень іменників *кудла*, *патли*.

Тематична підгрупа іменників – носіїв стану, що є назвами осіб за їхніми внутрішніми особливостями, налічує велику кількість одиниць. Вони стосуються розумових здібностей людини (*розумник*, *розумака*; *мудрець*, *мудрій*, *мудрак*, *мудрик*, *мудрагель*; *дурень*, *дурман*, *дурбас*, *дурило*, *дурбило*, *дуринда*, *дурандас*; *нікчемник*, *нікчема* та ін.), її натури, рис характеру, темпераменту (*аферист*, *авантюрист*, *авантюжник*, *лукавець*, *сміливець*, *брехун*, *крутій*, *заводій*, *хвалько*, *забудько*, *меланхолік*, *флегматик*) та інших якостей.

У різноманітних наборах суфіксів, що, сполучаючись з акцентованими предикатними компонентами, породжують ряди спільнокореневих іменників, найуживанішими є суфікси **-ун** та **-ій**, причому з деякими компонентами вони поєднуються паралельно, пор.: *вередун* і *вередій*, *гордун* і *гордій*, *плаксун* і *плаксій*, *скупун* і *скупій*. Переважне вживання в таких парах має іменник із суфіксом **-ун**.

Дещо менше іменникових пар утворюють суфікси, що визначають осіб за територіальною ознакою, за національною та етнічною належністю. У вживанні спільнокореневих катойконімів із суфіксами **-ець** та **-анин/-чанин**, які взаємодіють у межах словотвірного значення “особа за акцентованою територіальною ознакою”, передусім житель міста чи села, в останнє десятиліття виразно простежується тенденція до витіснення з ужитку іменників на **-анин/-чанин** та активізація співвідносних з ними іменників на **-ець**, пор.: *полтавець* замість *полтавчанин*, *чернігівець* замість *чернігівчанин* та ін., проте це не стосується таких назв, як *вінничанин*, *донецчанин*, *дарничанин* тощо. Суфікс **-ець** виявляє тенденцію до переважного вживання й над іншими словотворчими суфіксами, з якими він функціонально перетинався у складі спільнокореневих іменників – назв людей за територіальною ознакою, пор.: *волинець* – *волиняк* – *волинянин*, *луганець* – *луганчанин*, *черкасець* – *черкасянин* – *черкащанин*.

Специфіку співвідношень словотворчих суфіксів іменників на позначення осіб за національною та етнічною належністю становить те, що один із них у парі спільнокореневих апелятивів є здебільшого стилістично маркованим, переважно застарілим або розмовним, що дає підстави вивести такий суфікс за межі конкуренції з іншим суфіксом, активно вживаним тепер в українській мові. Типовим виявом такого співвідношення є витіснення нульовим суфіксом суфікса **-ин** (пор.: *серб* – *сербин*, *швед* – *шведин*, *араб* – *арабин*, *черкес* – *черкесин*) та суфіксом **-ець** суфіксів **-як**, **-анин/-янин**, **-чанин** (пор.: *австрієць* – *австріяк*, *англієць* – *англічанин*, *італієць* – *італіянин*) у деяких назвах осіб за національною та етнічною належністю.

Словотворчі суфікси тематичної групи іменників на позначення носіїв суспільно-політичних, філософських, релігійних та інших ідей функціонально перетинаються зрідка, тому що кожен із них має своє коло твірних іменникових основ. Лише суфікси **-іст/-ист**, **-ець** (його варіанти **-івець**, **-анець/-янець**) та **-ик** можуть поєднуватися з деякими спільними твірними основами, що засвідчує спробу потіснити в ужитку іншомовний формант **-іст/-ист**, замінивши його питомим українським суфіксом **-ик** або **-ець** чи його варіантами, пор.: *прагматик* – *прагматист*, *емпірик* – *емпірист*, *довженківець* – *довженкіст*, *піфагорієць* – *піфагорист* та ін. Проте поодинокі спільнокореневі іменники з цими суфіксами не дають підстави констатувати тенденцію до активної взаємодії їхніх формантів.

У “**Висновках**” узагальнено результати проведеного дослідження.

Функціонально взаємодіють словотворчі суфікси іменників, що, приєднавшись до спільної твірної основи (вона ж – акцентований предикатний або непередикатний компонент базової синтаксичної одиниці), виражають те саме словотвірне значення. Спільнокореневі іменники з тотожним словотвірним значенням, але різними словотворчими суфіксами, – це спільнокореневі синоніми, а не словотвірні варіанти (як нерідко їх кваліфікують в українському мовознавстві), оскільки вони є результатом

паралельних словотвірних актів на базі спільної твірної основи, а не модифікаціями форми того самого слова.

Більшість словотворчих суфіксів, що виражають суб'єктну семантико-синтаксичну функцію зі спільною твірною основою, пов'язані синонімічними відношеннями. У варіантних відношеннях перебувають лише ті різнозвучні суфікси із функцією суб'єкта, форма одного з яких є видозміненою щодо форми іншого без порушення принципу тотожності слова.

Взаємодія словотворчих засобів у межах суб'єктної семантико-синтаксичної функції, зумовлена наявністю в сучасній українській літературній мові великої кількості рівнозначних, або спільнофункційних, словотворчих суфіксів на позначення суб'єкта дії (діяча) та суб'єкта стану (носія стану). Найбільше їх серед іменникових суфіксів, що кваліфікують діяча за акцентованою власне дією, менше – за акцентованим об'єктом дії, результатом дії, знаряддям та засобом дії і найменше – за акцентованим локативом, що визначає місце дії.

У межах функції діяча з акцентуванням власне дії найактивніше взаємодіють суфікси **-ач**, **-ник**, **-льник** як основні виразники значення “особа – виконавець певної дії, що є для неї професійним заняттям, видом діяльності”. У спільнокореневих парах іменників із суфіксами **-ач** та **-ник** або **-льник** функціональну перевагу має здебільшого суфікс **-ач** як формант, що становить національну специфіку іменникового словотвору. Функціональне розмежування спільнокореневих агентивних назв із суфіксами **-ник** та **-льник** відбувається за позамовним чинником: іменники з формантом **-льник** уживаються на позначення особи, яка працює у виробничій сфері, обслуговує певну ланку виробничого процесу, а іменники із суфіксом **-ник** називають осіб за процесуальною ознакою, що стосується переважно невиробничої сфери.

Суфікси **-ник** і **-щик/-чик** функціонально почали перетинатися з кінця ХУІІІ ст., що засвідчують передусім поодинокі спільнокореневі іменники з цими формантами. У творенні назв осіб за професією суфікс **-ник** переважав над суфіксом **-щик/-чик** десь до середини ХХ ст., поки екстралінгвістичні чинники, зокрема намагання уодноманітнити словотвірні процеси в російській та українській мовах, спричинили функціонування в українській мові значної кількості іменників на **-щик/-чик**, які істотно потіснили в ужитку питомі іменники на **-ник**. І лише в 90-х рр. ХХ ст. в українську літературну мову, насамперед у її галузеві терміносистеми, почали повертатися органічніші для неї іменники із суфіксом **-ник**, витісняючи з ужитку іменники на **-щик/-чик**.

Суфікс **-тель** як виразник семантико-синтаксичної функції діяча, на противагу суфіксам **-ач**, **-ник**, **-льник**, не бере активної участі в живих процесах взаємодії з іншими формантами через свій книжний характер. Він виступає стилістичним синонімом цих суфіксів у порівняно обмеженій кількості стилістично маркованих, застарілих, іменників, утворених з орієнтацією на церковнослов'янські зразки.

Суфікс **-ій** не може проникати у функціональні сфери активних виразників семантико-синтаксичної функції суб'єкта дії, бо він утратив продуктивність у віддієсловному творенні іменників. Уживані в розмовному мовленні кілька пар спільнокореневих іменників – це наслідки колишньої взаємодії суфікса **-ій** із суфіксами **-льник** та **-яр**, бо обидва іменники цих пар вже опинилися в пасивному словнику сучасної української літературної мови. Спільнокореневі пари з цими суфіксами, що залишилися в активному вжитку, виявляють тенденцію або до розвитку нових лексичних значень в іменника на **-ій**, або до звуження його стильової сфери.

У межах іменникових словотворчих засобів на позначення діяча з акцентуванням об'єкта дії найпоширеніше перетинаються лише суфікси **-іст/-ист** і суфіксоїд **-знавець** у спільнокореневих іменниках, які називають фахівців, що спеціалізуються на вивченні творчості певного письменника, композитора або якоїсь країни, причому в цій взаємодії дедалі помітнішим стає використання суфіксоїда.

Серед словотворчих афіксів на позначення діяча з акцентуванням результату дії, у відношеннях словотвірної синонімії перебувають суфікси **-ар/-яр** та **-ник/-івник**, які в одних парах спільнокореневих іменників функціонують як рівноправні, а в інших – як нерівноправні, бо словотвірно активнішим буває перший або другий суфікс. Дієсловний компонент **-вод**, штучно перенесений до українського іменникового словотвору з російської мови, немає підстав кваліфікувати як словотвірний синонім згаданих суфіксів, бо між ними була не природна взаємодія, а спровокована конкуренція.

З-поміж п'яти груп словотворчих суфіксів, що реалізують семантико-синтаксичну функцію суб'єкта стану, найпоширеніше функціонально перетинаються іменникові словотворчі суфікси на позначення носіїв зовнішніх та внутрішніх ознак. З акцентованим предикатним компонентом, що указує на зовнішні ознаки людини, може поєднуватися від двох до шести словотворчих суфіксів, що спричинило довгі ряди спільнокореневих іменників з тим самим словотвірним і лексичним значенням. Крім того, ці суфікси перебувають у відношеннях повної функціональної ідентифікації, тобто вони взаємозамінні, а їхня словотвірна функція невіддільна від експресивної. Функціонально рівноправними є суфікси **-ань**, **-ач**, що називають осіб за гіпертрофованим органом їхнього тіла; **-ун**, **-як**, **-ай** та **-ань**, **-яг**, **-ил** у назвах осіб за їхнім зростом; **-ань**, **-ач**, **-ун**, що визначають осіб за конфігурацією їхнього тіла; **-ай**, **-ань**, **-ач**, що кваліфікують осіб за естетичністю їхнього зовнішнього вигляду.

Словотворчі суфікси з функцією носія внутрішніх якостей, поєднуючись з акцентованими предикатами статичної ознаки, формують довші ряди синонімічних спільнокореневих утворень, ніж словотворчі суфікси на позначення носіїв зовнішніх ознак. У різноманітних наборах таких суфіксів найуживанішими є **-ун** та **-ій**, причому вони збігаються за своїми стилістичними характеристиками.

Дещо меншу активність щодо утворення пар чи рядів спільнокоренових іменників мають словотворчі суфікси, що називають осіб за територіальною ознакою. В останні роки в українській мові виразно простежується тенденція до витіснення з ужитку іменників на **-анин/-чанин** та активізація співвідносних з ними за значенням іменників на **-ець**. Переважного вживання суфікс **-ець** набуває й над іншими словотворчими суфіксами, що зумовлено його органічністю для творення катойконімів в українській мові.

У взаємодії словотворчих суфіксів іменників на позначення носіїв суспільно-політичних, філософських, релігійних та інших ідей помітне намагання потіснити в ужитку іншомовний формант **-іст/-ист** за рахунок питомих українських суфіксів.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Взаємодія словотворчих суфіксів **-ач** та **-ник/-льник** на позначення осіб за професією // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. пр.– Вип. УІІ.– Херсон: Айлант.– 2000.– С.13-16.
2. Взаємодія словотворчих суфіксів **-щик/-чик** та **-ник** на позначення діяча в українській мові // Ономастика і апелятиви: Зб. наук. пр. / За ред. проф. В.О.Горпинича.– Вип.13.– Дніпропетровськ: ДНУ.– 2001.– С.119–123.
3. Взаємодія словотворчих суфіксів **-ар** та **-ник** на позначення діяча в сучасній українській мові // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. пр.– Вип. ІХ.– Херсон: Айлант.– 2001.– С.96–98.
4. Взаємодія словотворчих засобів на позначення носіїв зовнішніх та внутрішніх ознак // Вісник Луганського державного педагогічного університету ім.Т.Шевченка. Філологічні науки: Зб. наук. пр.– 2002.– №3 (47).– С.184–187.
5. Взаємодія словотворчих засобів у назвах осіб за локативною ознакою // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. пр.– Вип. ХІУ.– Херсон: Айлант.– 2002.– С.232–236.
6. Словотвірна реалізація семантико-синтаксичної функції суб'єкта дії в аспекті взаємодії // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. пр.– Вип. ХУ.– Херсон: Айлант.– 2002.– С.154–157.
7. Взаємодія словотворчих засобів у найменуваннях осіб за фахом // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. пр.– Вип. ХХ.– Херсон: Айлант.– 2003.– С.196–197.

АНОТАЦІЯ

Рембецька О.В. Взаємодія словотворчих засобів із семантико-синтаксичною функцією суб'єкта. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Кіровоград, 2004.

У дисертаційному дослідженні обґрунтовані теоретично засади функціональної взаємодії словотворчих засобів із семантико-синтаксичною функцією суб'єкта. Проаналізовано основні підходи до витлумачення понять словотвірної синонімії і словотвірної варіантності в українському мовознавстві, вказано на безпідставність кваліфікації спільнокореневих синонімів як словотвірних варіантів. З'ясовано семантичну специфіку діяча і носія стану, особливості їхньої словотвірної реалізації, встановлено потенціал корелятивних словотворчих суфіксів на позначення суб'єкта дії та суб'єкта стану, визначені межі їхнього функціонального зближення. Розмежовано синонімічні та псевдосинонімічні відношення між словотворчими суфіксами іменників, встановлено основні тенденції в розвитку синонімії та варіантності словотворчих суфіксів іменників – назв діяча та носія стану. Подано практичні рекомендації про доцільність вживання синонімічних іменникових суфіксів, урахувавши нові тенденції їх функціонування в сучасній українській літературній мові.

Ключові слова: словотворчі суфікси, суб'єктна семантико-синтаксична функція, суб'єкт дії, суб'єкт стану, акцентований компонент, взаємодія словотворчих суфіксів, конкуренція словотворчих суфіксів, твірна основа, спільнокореневі іменники, спільне словотвірне значення.

АННОТАЦІЯ

Рембецкая О.В. Взаимодействие словообразовательных средств из семантико-синтаксической функцией субъекта.– Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Кировоградский государственный педагогический университет имени Владимира Винниченко, Кировоград, 2004.

Диссертационная работа посвящена исследованию синонимических и вариантных отношений между словообразовательными суффиксами, выражающими семантико-синтаксическую функцию субъекта. Рассмотрены теоретические основания функционального взаимодействия словообразовательных средств с этой функцией. Определена семантическая специфика субъекта действия и субъекта состояния, установлен потенциал коррелятивных словообразовательных суффиксов, передающих эти разновидности субъектного значения.

Проанализировано взаимодействие словообразовательных суффиксов имен существительных, реализующих семантико-синтаксическую функцию субъекта действия с пятью видами акцентированных

компонентов, среди которых предикатный компонент со значением действия и непередикатные компоненты, определяющие объект, результат, орудие и место действия. Прослежены отношения между основными выразителями функции деятеля, в частности суффиксами **-ач**, **-ник**, **-льник**, особенности формирования и употребления однокоренных имен существительных с суффиксами **-ник** и **-щик/-чик**, обоснована спровоцированная конкуренция этих двух суффиксов в украинском языке в 50-70-х годах XX в., раскрыта специфика функционирования суффикса **-тель** и его новых эквивалентов, а также других, преимущественно малопродуктивных словообразовательных суффиксов.

Разграничены синонимические и псевдосинонимические отношения между словообразовательными суффиксами имен существительных, определяющих деятеля по результату его действия, указано на необоснованное использование в словообразовании таких имен суффиксоида **-вод** вместо исконных украинских суффиксов.

В границах словообразовательных средств из семантико-синтаксической функции носителя состояния обосновано выделение пяти групп словообразовательных суффиксов: суффиксы со значением носителя внешних и внутренних признаков; суффиксы, определяющие лицо по территориальному признаку; суффиксы со значением лица по национальной и этнической принадлежности; суффиксы со значением носителя политических, философских, религиозных и других идей. В пределах этих групп выделены функционально идентичные суффиксы, указано на их связи с теми суффиксами, которые имеют иные стилистические характеристики. На конкретных примерах однокоренных имен существительных проанализированы новые тенденции употребления функционально равноправных словообразовательных средств.

Установлено своеобразие взаимодействия словообразовательных суффиксов, определяющих носителей внешних и внутренних признаков. Указано на функциональную равноправность суффиксов **-ань**, **-ач**, которые называют лиц по гипертрофированному органу их тела; **-ун**, **-як**, **-ай** и **-ань**, **-яг**, **-ил** у названиях лиц по их росту; суффиксов **-ань**, **-ач**, **-ун**, определяющих лиц по конфигурации их тела; **-ай**, **-ань**, **-ач**, которые классифицируют лиц по их эстетическому внешнему виду. Выявлены новые тенденции употребления суффиксов, образующих названия лиц по территориальному признаку. Отмечена тенденция к вытеснению с употребления имен существительных с суффиксами **-анин/-чанин** и активизация соотносительных с ними по значению имен существительных на **-ець**. Обосновано стремление вытеснить с употребления иноязычный формант **-ист** в словообразовательных суффиксах имен существительных со значением носителя политических, философских, религиозных и других идей.

Ключевые слова: словообразовательные суффиксы, субъектная семантико-синтаксическая функция, субъект действия, субъект состояния, акцентированный компонент, взаимодействие словообразовательных

суффиксов, конкуренция словообразовательных суффиксов, производящая основа, однокоренные имена существительные, общее словообразовательное значение.

ANNOTATION

Rembetska O.V. The interaction of word building means with semantic-syntactic function of subject.– Manuscript.

Dissertation for the scientific degree of Candidate of Philological sciences in speciality 10.02.01 – Ukrainian language.– Kirovograd State Pedagogical University by Volodimir Vunnuchenko, Kirovograd, 2004.

The theoretical basis of functional interrelation of the word building means with semantic-syntactic function of subject were proved in the dissertation. The semantic specific of man and bearer of state, the peculiarities of their word building realization were investigated, potential of correlative word building suffixes were established. The reasons and boundaries of word building suffixes' interaction with common formative stem were marked. Variant and pseudovariant relations between nouns' word building suffixes were differentiated. The principal tendencies in the development of variation of word building nouns – names of man and bearer of state were determined. The practical recommendations according to the necessity of usage of variant noun's suffixes taking into account new tendencies of their functioning in modern ukrainian literary language were given.

Key word: word building suffixes, semantic-syntactic function of subject, subject of action, subject of state, accentual component, interaction of word building suffixes, competition of word building suffixes, formative stem, one root nouns, common word building meaning.